

Korte bijdragen

VIJFHONDERD JAAR LANDGOEDEREN IN DENEMARKE

J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Gods og Samfund* [J. Erichsen, M. Venborg Petersen, ed., *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger* (4 dln.; Nationalmuseet: Kopenhagen, 2004-2006) dl. I, 301 p., ill.)

In Denemarken zijn sinds de zestiende eeuw ongeveer duizend landgoederen gesticht. Ruim de helft hiervan bestaat nog, zij het zelden in de oorspronkelijke zin van een landhuis met uitgestrekte landerijen waar ook pachters en landarbeiders woonachtig en werkzaam zijn. Alhoewel lang niet alle landgoederen hun agrarische functie hebben verloren, wordt vooral het monumentale karakter van de landhuizen met hun parken benadrukt. Hier komt echter verandering in.

Onlangs is in Denemarken het *Center for Herregårdsforskning* opgericht. Dit centrum voor onderzoek naar landgoederen wil de komende drie jaar kennis breed beschikbaar maken en nieuw onderzoek stimuleren. Een dergelijk initiatief houdt nauw verband met de groeiende wetenschappelijke erkenning van de invloed van de landgoederen en hun eigenaars op het plattelandsleven, de nationale cultuur, de cultivering van het landschap en het bestuur van het land.

Zo opende ook het Deense cultuurhistorische rijksmuseum te Kopenhagen, *Natio-*

nalmuseet, eind september 2004 zijn deuren voor de tentoonstelling *Het landgoed. 500 jaren van dromen en werkelijkheid*. Tot eind maart 2005 zal te zien zijn hoe het leven op het landgoed de afgelopen vijf eeuwen veranderd is. De tentoonstelling kent twee verhaallijnen. Ten eerste is er een chronologische lijn waarin de geschiedenis van het landhuis wordt verteld, voornamelijk aan de hand van architectonische ontwikkelingen. Daarnaast is er een thematische benadering waarmee onderwerpen als etiquette, vrijetijdsbesteding, erfopvolging, rechtspraak, bedrijfsvoering en pacht en corvee in beeld komen.

Tijdens de opening van de tentoonstelling werd het eerste deel gepresenteerd van het vierdelige werk *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger* (Het landgoed. Mens – samenleving – landschap – gebouwen). Binnen dit project komen onderwerpen aan de orde als het leven in en om het landhuis (deel II, verschijnt 2005), grondbezit en -gebruik (deel III, verschijnt 2005), en hedendaags beheer en conservering (deel IV, verschijnt 2006). De redacteurs John Erichsen en Mikkel Venborg Pedersen beogen niet alleen de verspreiding van historische kennis. Zij willen tevens een realistisch beeld schetsen van het leven op het landgoed en daarnaast de spanningen tussen museale conservering en dagelijks gebruik inzichtelijk maken. Het boek richt zich op de landgoederen binnen de grenzen van het huidige Denemarken en bespreekt de ontwikkelingen sinds grofweg 1500. Toen ontwikkelde de adel zich tot een aparte stand. Ook het merendeel van de oudste, nog bewaard

gebleven landgoederen stamt uit de zestiende eeuw. Deze hebben bovendien model gestaan voor de nieuwere complexen.

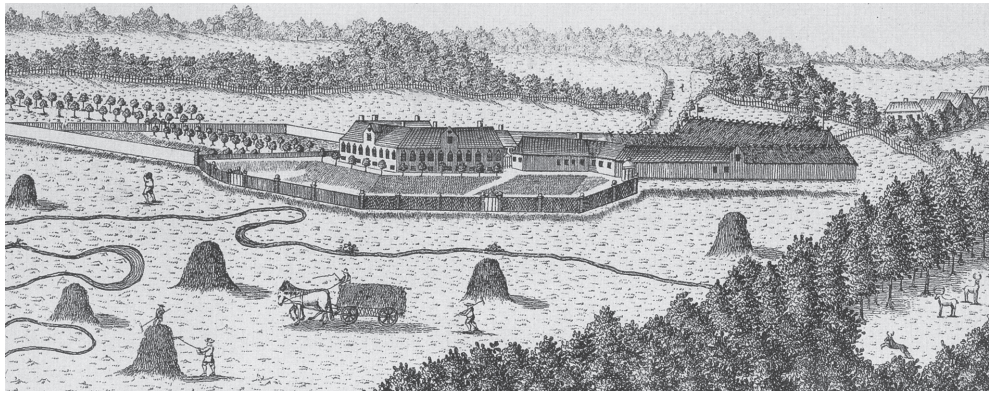
De ondertitel van het eerste deel, dat hier besproken wordt, luidt *Gods og samfund (Grondbezit en samenleving)*. Uit de inleiding van de hand van de redacteurs blijkt dat de landgoederen beschouwd worden als culturele manifestaties van identiteiten en herinneringen. Deze cultuurhistorische benadering van het landgoed, ten dele geïnspireerd door het werk van Mark Girouard, maakt de bestudering mogelijk van zowel de verschijningsvorm zelf, als van de voorstellingen en personen die hier achter schuil gaan. De onderwerpen die in het eerste deel aan de orde komen, dienen als achtergrond voor een beter begrip van de algehele geschiedenis van de landgoederen.

In de eerste centrale bijdrage van het boek gaat Steffen Heiberg in op de *Werdegang* van de eigenaren van de landgoederen. Hij schetst uitvoerig hoe de Deense adel rond 1500 door grondbezit en politieke en militaire invloed was uitgegroeid tot een aanzienlijke macht in Denemarken. De topelite onder de adel had zitting in de zogeheten rijksraad. Deze koos de Deense koningen en was medeverantwoordelijk voor de regering van het land. De leden van de rijksraad en de opeenvolgende vorsten waren voortdurend met elkaar in een machtsstrijd verwickeld. In reactie hierop ging de adel in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw zijn exclusieve karakter en historie benadrukken. Zo groeide de adel uit tot een gesloten stand die geen afdoende antwoord had op de politieke, militaire en economische ontwikkelingen waar Denemarken mee te maken kreeg in de zeventiende eeuw. De vorst wendde zich voor ondersteuning

van zijn beleid met succes tot de gegoede burgerij. Dit betekende een omslag in de vooraanstaande positie van de adel. Het erfelijk koningschap werd in 1660 ingevoerd, de rijksraad werd opgeheven en de gegoede burgerij kreeg ook privileges, waaronder recht op grondbezit, die eerder voorbehouden waren geweest aan de adel. Door invloedrijke grootgrondbezitters te adelen slaagde de vorst erin om hen aan zijn huis te binden. Om dezelfde reden creëerde de kroon de mogelijkheid voor grootgrondbezitters om majoraten (1671) en fidei-commissen (1683) te stichten. Vele edellieden kregen een positie toebedeeld in het sterk uitdijende administratieve apparaat in de hoofdstad Kopenhagen.

Zij vestigden zich hier ook. Daarmee ontstond in Kopenhagen een kosmopolitisch milieu van nieuwe en oude adel, van Deense en niet-Deense oorsprong. De landgoederen vormden van oudsher een belangrijke economische basis voor de adel. In de achttiende en negentiende eeuw groeiden zij echter ook uit tot buitenplaatsen waar de vooraanstaande families zich zomers ophielden om in romantische geest te dwepen met de natuur. Vervolgens toont de auteur dat de consequenties die aan de ideeën van Verlichting en Romantiek verbonden werden niet direct de maatschappelijke positie van de grootgrondbezitters aantastten. Pas in het begin van de twintigste eeuw verloren zij hun vooraanstaande politieke posities. Met deze constatering eindigt het uitstekende betoog van Heiberg. Hopelijk komt in een volgend deel het zelfbeeld en de cultuur van de adel in de twintigste eeuw aan de orde.

In het tweede artikel beschrijven Vivian Etting en Nils Engberg de burchten die in de late Middeleeuwen als voorlopers van de landhuizen werden gebouwd. Deze

Het complex dat Gerhard de Lichtenberg rond 1760 liet bouwen, vormt een goed voorbeeld van een Deens landgoed. Het landhuis bestond over het algemeen uit drie of vier vleugels met in de nabijheidde stallen van de heer, de dienstwoningen en de schuren en veestallen (*gravure; Pontoppidans Atlas, 1767*)

burchten domineerden het Deense landschap zolang de binnenlandse machtsstrijd tussen kroon en vooraanstaande geslachten niet beslecht was. Toen de vorst erin slaagde de macht naar zich toe te trekken, richtte de adel zich, na een aanvankelijk verbod in de periode 1396-1483, op de bouw van luxueuzere verblijven. Vestingmuren en grachten vormden geen afdoende verdediging tegen het permanente leger van de vorst en kregen nu voornamelijk een esthetische en historiserende functie.

De tweede centrale bijdrage in het werk is van de hand van Carsten Porskrog Rasmussen. Evenals Heiberg bestrijkt hij de vroegmoderne en moderne tijd, waardoor er een zekere overlap tussen de twee artikelen bestaat. Porskrog Rasmussen richt zich echter op het ontstaan, de bloeiperiode en het verdwijnen van de nauwe band tussen het landhuis, het grootgrondbezit en de pachters en landarbeiders die woonachtig op het landgoed waren. Na de Reformatie in 1536 was nagenoeg het gehele Deense platteland in handen van adel en kroon. Beide partijen begonnen rond 1600 hun grond-

bezit rond een of meerdere huizen te concentreren. Voor de adel betekende dit belastingvrijheid, minder administratieve lasten en meer macht. De eigenaar van een landgoed had namelijk een aantal privileges. Hij inde onder meer belastingen voor de kroon, selecteerde soldaten onder zijn landarbeiders en mocht soms recht spreken. Deze verhoudingen kwamen in de loop der tijd onder druk te staan. In de negentiende eeuw verloor de grootgrondbezitter geleidelijk al zijn privileges en functioneerde niet meer als verbindende schakel tussen de vorst en zijn onderdanen. Door de landbouwhervormingen aan het einde van de achttiende eeuw en daarna groeide bovendien het grondbezit onder boeren ten koste van de omvang van het grondbezit van de landgoederen. Deze processen hebben ertoe geleid dat het belang van de landgoederen in de decennia rond 1900 vooral kwam te liggen in de voortrekkersrol die zij speelden op landbouwgebied. Sinds het interbellum zijn deze landgoederen relatief kleine bedrijven die kampen met grote administratieve lasten.

In een helder artikel gaat Ditlev Tamm

vervolgens in op de opheffing van de majoraten en fideï-commissen. Vermogende grootgrondbezitters konden deze sinds de tweede helft van de zeventiende eeuw vormen door hun allodiale landgoed in leen op te dragen aan de vorst. Met de invoering van een liberale constitutie in 1849 kwam hier echter een eind aan. In de grondwet werd eveneens het voornemen opgenomen om in de toekomst de opheffing van de bestaande majoraten en fideï-commissen te regelen. Andere zaken werden op dat moment echter dringender geacht. Het onderwerp verdween vervolgens volledig uit beeld als gevolg van de machtige politieke positie die de grootgrondbezitters verwierven na de oorlog tegen Pruisen en Oostenrijk (1864). Dit veranderde na de politieke omwentelingen van 1901 en de opheffing van de majoraten kwam wederom op de politieke agenda. De kwestie raakte echter verstrengeld met kritiek op de grootgrondbezitters als bevoorrechte stand en werd verbonden met een politiek program gericht op de toewijzing van grond aan landarbeiders. Dit leidde er in 1919 toe dat het internationale fenomeen van de opheffing van majoraten in Denemarken niet alleen hard aankwam, maar ook zo bedoeld was, aldus Tamm. Simpel gesteld kwam het op het volgende neer. Vrijwillig, maar onder grote financiële druk, werden de tachtig bestaande majoraten en fideï-commissen omgezet in privé-eigendom. Daar moest de eigenaar 20 tot 25 procent belasting over betalen en de staat mocht zich daarnaast tegen gunstige voorwaarden maximaal een derde van de grond toe-eigenen. Tot slot bespreekt Karen Hjorth de archieven van de landgoederen. Zij laat summier zien op welke terreinen deze archieven bijdragen aan kennis over het leven op het landgoed. Vele ervan zijn

geregistreerd en een deel hiervan bevindt zich in de rijksarchieven. Deze auteur lijkt zich te richten tot een lekenpubliek. De vormgeving van het werk is zeer fraai en geslaagd. Daarnaast zijn vele illustraties – veelal in kleur – van hoge kwaliteit opgenomen. Het betreft niet alleen prachtige afbeeldingen van kaarten en schilderijen, maar ook mooie foto's. Deze alleen al tonen de markante positie van de gebouwen in het landschap. Vooral op dit punt laat het werk zich moeilijk overtreffen. De illustraties hebben namelijk niet alleen esthetische waarde, maar leveren ook een belangrijke bijdrage aan het betoog.

De kracht van het boek is daarnaast dat zowel het macroniveau van de positie van het landgoed binnen de staat als het microniveau van het landgoed als samenleving op zich, en de relatie daartussen aan bod komt. Er is wel enige inhoudelijke overlap tussen de belangrijkste artikelen. Daardoor zijn ze echter goed leesbaar als zelfstandige bijdragen. Zonder uitzondering richten de auteurs zich tot een breed publiek. Het wetenschappelijke niveau van het werk als geheel heeft hier niet onder geleden. Vakinhoudelijk is het merendeel van de bijdragen zeer de moeite waard. Gezien de onderwerpen die in de vier delen aan de orde komen en de periode die bestreken wordt, lijkt een nieuw standaardwerk in de maak. Alhoewel de Engelse vertaling van de ondertitels gecombineerd met de korte Engelse samenvattingen van de artikelen een goed begrip van de hoofdlijnen van de bijdragen mogelijk maakt, zal hopelijk spoedig na het verschijnen van het vierde deel een aparte synthese in het Engels volgen.

Nikolaj Bijleveld